

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94:274.5(497.4Slovenj Gradec)"15/16"

Prejeto: 14. 4. 2008

Marko Košan

univ. dipl. umetn. zgodovinar, direktor Koroške galerije likovnih umetnosti Slovenj Gradec,
Glavni trg 24, SI-2380 Slovenj Gradec
e-pošta: marko.kosan@amis.net

Reformacija in protireformacija v Slovenj Gradcu (1527–1629)

IZVLEČEK

Deželnoknežje mesto Slovenj Gradec so hitro zajele Luthrove reformne ideje, saj je tukaj po letu 1525 deloval predikant Hans Has (Janž Zajc), ki so ga kot krivoverca leta 1527 obesili v Gradcu, dogodek pa je kasneje opisal tudi Primož Trubar. Kljub hudemu nasprotovanju slovenjgraškega katoliškega vikarja Sebastjana Vokaliča (župnija je bila od 1533 inkorporirana ljubljanski škofiji) je po letu 1586 v mestu pridigal izjemno priljubljeni Štefan Kimmerling z Augsburskega, ki so ga podpirali tudi štajerski deželni stanovi. Prvi veliki udarec za slovenjgraške luterane je bilo posredovanje komisije sekovskega škofa Martina Brennerja ob koncu decembra 1599, zares uspešen pa je bil šele po letu 1600 Tomaž Hren, pokrovitelj gradnje cerkve na Uršlji gori, ki je postala simbol rekatolizacije teh krajev. Leta 1629 je Slovenj Gradec zapustil zadnji luteranski plemič in meščan.

KLJUČNE BESEDE

Slovenj Gradec, Koroška, Štajerska, reformacija, protireformacija, Janž Zajc, Štefan Kimmerling, vizitacijske komisije, špitalska cerkev sv. Duha, cerkev sv. Ursule na Uršlji gori, Mihael Skobl

SUMMARY

REFORMATION AND COUNTER-REFORMATION IN SLOVENJ GRADEC (1527–1629)

The provincial-princely town of Slovenj Gradec was swiftly captured by the Luther reform ideas as after 1527, the protestant preacher Hans Has (Janž Zajc) was active there. In 1527 he was as a heretic hanged in Gradec. Later, Primož Trubar described this event. Despite the strong contradiction of the Slovenj Gradec Catholic vicar Sebastjan Vokalič (the parish was since 1544 incorporated in the Ljubljana diocese), after the year 1586, the exceptionally popular Štefan Kimmerling from the Augsburg region preached in the town; he was supported by the Styrian States. The first large stroke for the Slovenj Gradec Lutherans was the mediation of the commission of the bishop of Seckau Martin Brenner at the end of December 1599; more successful was after 1600 Tomaž Hren, the patron of the building of the church on Uršlja gora, which became the symbol of recatolisation of that region. In 1629, the last Lutheran nobleman and citizen left Slovenj Gradec.

KEY WORDS

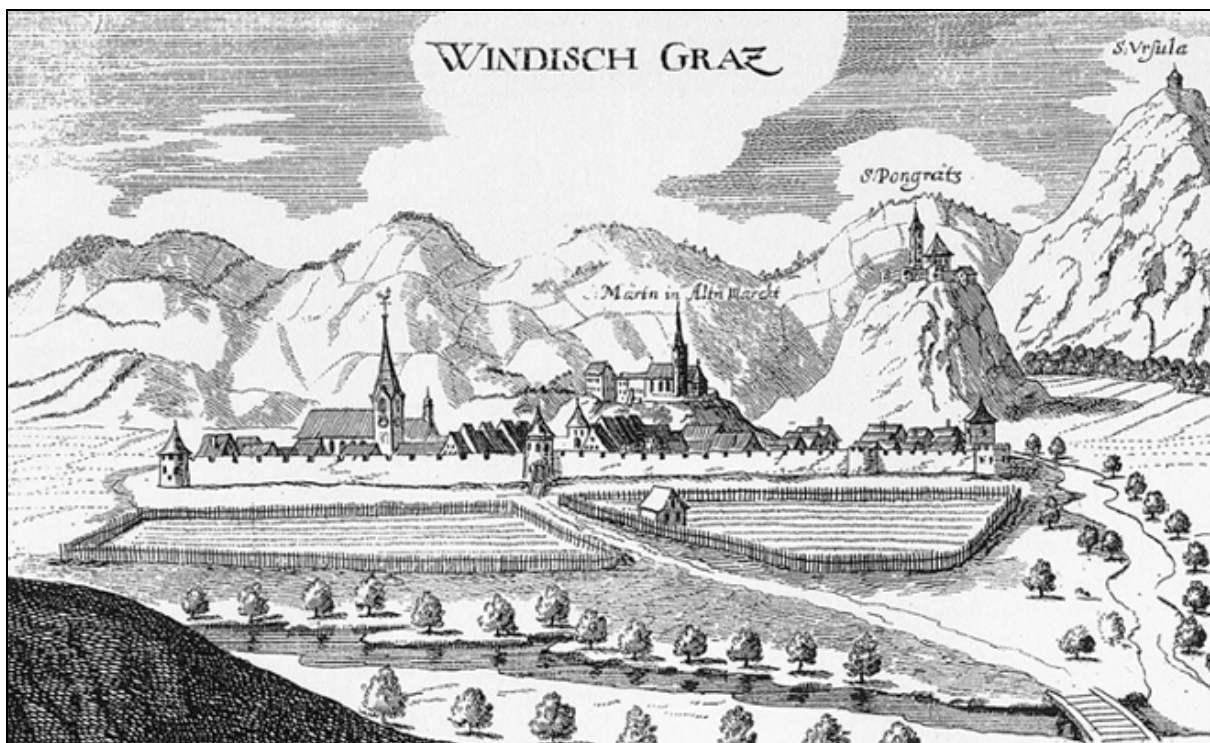
Slovenj Gradec, Carinthia, Styria, reformation, counter-reformation, Janž Zajc, Štefan Kimmerling, visitation commissions, Špital church of Holy Spirit, church of St. Ursula on Uršlja gora, Mihael Skobl

Janž Zajc in zgodnja reformacijska prizadevanja v Slovenj Gradcu

Apokaliptični dih nesreč, ki so ob koncu 15. stoletja zdivjale čez izmučeno Evropo, preizkušano v neprestanih vojnih spopadih, boleznih in naravnih katastrofah, je v jeseni srednjega veka povzročil splošno krizo tradicionalnih vrednot. Plenilski vpadi Turkov so v praznovernih očeh preprostih ljudi kot znamenje prihoda Antikrista za sabo puščali pogorišča hiš in polj, pobite ljudi in živino. Seme neprestanega strahu pred brezobzirnim brutalnim razbojništvom hitrih jezdecev, ki so se z ukrivljenimi okrvavljenimi meči v slovenskih deželah prvič pojavili leta 1408, je narekovalo priprave na učinkovito obrambo: cesar Friderik III. je leta 1448 izdal ukaz za Slovenj Gradec, v katerem je od podložnikov zahteval, da okoli mesta skopljejo jarek in utrdijo okope. Ti so v navalih turške vojske leta 1473 in 1476 obvarovali meščane, okoliške vasi pa so skupaj z večino cerkva končale v ognju in ruševinah. Ob tem je notranjeavstrijske dežele opustošil dolgotrajni spopad med cesarjem Friderikom in ogrskim kraljem Matijo Korvinom: leta 1489 sta bila porušena tudi slovenjgraški in guštanjski grad, obubožano prebivalstvo pa je le s težavo prenašalo visoke vojne davke in divjanje roparskih "landsknehtov". Ljudje so potrebovali pomoči in tolažbe, a so je bili tudi pri svojih dušnih pastirjih deležni le malo. Nravni ugled

podkupljivih in pogosto čisto svetno živečih in delujočih cerkvenih dostojanstvenikov je zdrknil na najnižjo stopnjo. Položaje v župnijah so zasedali neizobraženi in pogosto moralno dvomljivi ljudje, tudi samostani so služili predvsem za preskrbo plemiških sinov in hčera. Pozivi v spisih humanistov k preobrazbi in obnovi so se zato širili med laičnim prebivalstvom, ki je postalo znanilec neizogibne verske prenovе. Številne cerkvene bratovščine v mestih in trgih ter verske sekte na podeželju so sprva nastale kot ponižen izraz nezadovoljstva zaradi izkoriščanja cerkvenih oblasti, proti koncu 15. stoletja pa so prerasle v odkrit upor preprostega ljudstva do duhovnikov, ki so zahtevali dajatve zase, si dajali plačevati zakramente in poleg tega še učili, da morajo podložniki po naukih vere opravljati svoje dolžnosti do fevdalcev.

Provincialni trgi in mesta na obrobju cesarstva so se osupljivo naglo znašli sredi vihre časa, ki je bil trpek in neprizanesljiv. Vselej v zgodovini prepišno prehodni svet na štajersko-koroškem mejnem področju dolin ob Meži, Dravi in Mislinji se je le nekaj let po Luthrovem javnem nastopu v Wittenbergu leta 1517 odzval na prevratniške impulze s severa. Zlasti deželno knežje mesto Slovenj Gradec z močnimi trgovskimi vezmi na Salzburškem in Bavarskem ter naprej v nemških deželah je brez zadržkov sprejemalo reformne pobude, njihovo hitro razširjanje pa sodi med najzanimivejša poglavja župnijske

Jurij Matej Vischer: Slovenj Gradec, bakrorez (*Topographia Ducatus Styriae, Gradec 1681*).

Špitalska cerkev sv. Duha, sedež slovenjgraških protestantov (foto Marko Košan).

zgodovine.¹ V središču zgodnje reformacije v Slovenj Gradcu in na Koroškem je pridigar Janž Zajc (Hans Has), ki je prišel v naše kraje iz Hallstatta. V tistem okolišu so med letoma 1512 in 1528 študirali upravitelj trgovine s soljo iz Ausseeja Hans Herzheimer in njegova dva sinova Janez Krstnik in Janez

Evangelist,² Slovenj Gradcu pa je bila podeljena pravica do skladiščenja ausseejske soli iz Salzkammerguta, ki je konkurirala trgovini z morsko soljo, zato je bila prosta prodaja po deželi prepovedana. Zaradi teh povezav je mogoče, da je prav Herzheimer slovenjgraškemu magistratu, s katerim je vzdrževal redne stike, kot patronu špitalske cerkve za beneficiata priporočil Hans Hasa, da bi tako v zanj pomembnem mestu za trgovanje zagotovil prvoborca za reformacijo.

Glavna vira za poznavanje delovanja in nauka Janža Zajca v Slovenj Gradcu sta *Register der visitation und inquisition im lande Steyr, gehalten im 1528 jare*,³ ki navaja, da je Zajc pridigarско dejavnost v mestu začel leta 1525, in *Epistel*, ki ga je Zajc napisal v ujetništvu v Gradcu.⁴ V tem pismu vzbuja pozornost beseda *guthertzigen* (dobrosrčni), ki jo je pridigar namenil sodniku in mestnemu svetu, kar morda kaže na to, da je bil magistrat tedaj že protestantski ali vsaj protestantizmu oz. reformacijskim idejam zelo naklonjen. Vsekakor je Zajc svoje nauke neovirano razširjal v špitalski cerkvi sv. Duha v neposredni bližini mestne cerkve sv. Elizabete, naklonjenost med njim in slovenjgraško gospodo pa je bila očitno vzajemna. Novo skupnost v tedaj resnici na ljubo precej odročnem deželnoknežjem mestu na skrajnem južnovzhodnem robu Štajerske je predikant obravnaval kot svoje duhovne otroke, ki jim je oznanjal evangelij in jim je tudi še po prijettu podelil tolažbo.⁵ Mestni svet je Zajcu namenil letno plačilo 10 goldinarjev, zlasti še, ko ga je brat Ulrik poročil (*im spitall zusamen geben*) z njegovo dekle Nežo (Agnes).⁶ To je bil neposredni povod, da so Zajca, ki je v Slovenj Gradcu ustanovil "Novo sinagogo" (novo cerkev) z močnimi prekrščevalskimi elementi, prijeli, spravili v deželno glavno mesto Gradec in ga 2. decembra 1527 tamkaj obesili.⁷ Dogodek, ki je bržkone zelo odmeval v vseh notranjeavstrijskih deželah, je mnogo let kasneje omenil celo Primož Trubar in za tragično usodo Janža Zajca v "Slovenskim Gradci" nedvoumno obtožil "Avgušтина Prugla".⁸

¹ Obdobje protestantizma in protireformacije v Slovenj Gradcu in na območju današnje Koroške krajine je sorazmerno dobro obdelano v številnih člankih in prispevkih starejše literature, zlasti v *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* (letniki 54–57 v letih 1933–1936), med starejšimi avtorji pa sta najpomembnejša Johann Loserth (med drugim: *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im 16. Jahrhundert*, Stuttgart 1898) in Karl Amon (zlasti: *Der Windischgrazer Prediger Hans Has von Hallstatt und die "Neue Synagoge" von 1527*, *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*, letnik 78/79, 1963). V slovenski literaturi se poglavje o reformaciji in protireformaciji na koroško-štajerskem mejnem območju današnje Slovenije obravnava zgolj v okviru širših pregledov, podrobneje se je z njim ukvarjal le Josip Mravljak (graduivo, transkripcije in prevodi listin iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu ter iz Škofijskih arhivov v Gradcu in Ljubljani so ohranjeni v Pokrajinskem arhivu v Mariboru: fond Josip Mravljak, sign. 1917100/škatle 5–7), ob njem pa še (v nemščini) Johann Skuk: *Die Geschichte der Pfarre Windischgraz*, Gradec 1964 (tipkopis disertacije); citati iz originalnih listin in zapisov v tem prispevku so povzeti po njunih zapisih in transkripcijah.

² Amon, *Die Reformationszeit im Markte Aussee*, str. 303.

³ Originalni rokopis vizitacijskega protokola se nahaja v Sekovskem škofijskem arhivu v Gradcu (pod oznako VP 28), prepis v PAM, fond Josipa Mravlja, škatla 5. Vizitacijski protokol sta leta 1997 objavila Anton Albrecher in Karl Amon (glej seznam literature).

⁴ Prepis v *Kunstabuch der Marbeck-Gruppe*, Cod. 464 v Mestni knjižnici v Bernu, str. 204–214.

⁵ Ibidem. *"Die gnad und sterckh Christi sey mit euch inn eurer betruebnuß. Der gebe euch ain trostliches gmuete, kecklich zu streiten inn allerr verwolung und durchachtung des antichristlichen gewalts."*

⁶ PAM, fond Josipa Mravlja, škatla 5 (VP 28, fol. 103').

⁷ Ibidem. *"Ward am 2. tag decembris zu Grätz mit dem strickh hingenommen von wegen des ewangelions im jar 1527."*

⁸ Trubar, *Pusledni dejl*, uvod. Trubar je bil prvi, za katerega vemo, da je ime mesta zapisal po slovensko.

Neuspešno posredovanje vizitacijskih komisij

Ko je torej 23. junija 1528 v Slovenj Gradec prišla deželno knežja vizitacijska komisija, je bil Janž Zajc že mrtev. Strogi župnik Avguštin Prygl,⁹ ki je v nenehnih sporih z meščani na sedežu župnije pri sv. Radegundi v Starem trgu izven mestnega obzidja pod staro župnijsko cerkvijo sv. Pankracija večino, le nemočno opazoval bohotenje protestantskih idej, je vendarle dosegel prvo veliko zmago za katoliško stran. Kot izkušeni borec za "resnico" je sodeloval pri delu vizitacijske komisije, ki je po naročilu Ferdinanda I. in pod vodstvom salzburskega nadškofa Mateja Langa ter ljubljanskega škofa Ravbarja ugotavljala stanje verskega življenja po mestih in trgih dežel Notranje Avstrije. V Slovenj Gradcu so zaradi delovanja Janža Zajca našli zaskrbljujoče stanje, meščani pa tudi zaradi razprtij z osvojenim župnikom niso hoteli prejemati zakramentov, omalovaževali so maše, močan je bil pritisk zemljiških posestnikov, ki so svoje podložnike silili v luteranstvo. Preprosti ljudje so se na splošno zelo pritoževali čez duhovnike in samooklicane pridigarje. Oskrbnik Matija Pustritz je komisiji povedal, da neki Vid in Andrej Urbas v cerkvi pridigata, da spoved ne pomeni nič, ribe in divjačina iz cerkvenih gozdov pa da bi morala pripadati vsem.¹⁰ Oskrbnik se je zaradi tega z njima stepel. Naslov vizitacijskega protokola kaže na to, da ni šlo zgolj za pregled stanja, temveč tudi za preiskavo z ovadbami, pozivi, zagovori in kaznimi. Teh postopkov so se držali tudi v Slovenj Gradcu. Ko so glavni osumljenci preklicali svoja dejanja, so jih znova priključili stari cerkvi, mestni pisar pa je oznanil, da nihče ne sme nikogar tozadevno žaliti, sicer bo kaznovan, na trgu pred domovi pa so zažgali precej knjig.¹¹ Kljub temeljitemu delu vizitacije je bil dr. Prygl zaskrbljen

in je tožil, da je bilo "reformacije" toliko, da se bo zlahka obnovila, vizitacija pa bo prinesla le malo sadov.¹² Uporabljenih metod ni uvidel kot učinkovito panacejo, saj je bil novi nauk že premočno zakoreninjen, da bi ga bilo mogoče iztebiti z enim udarcem. Zaradi slabe izkušnje z Zajcem je bil pri nastavitvi novega kaplana bolj previden. Ko je leto dni po veliki vizitaciji k Andrejevemu oltarju investirал duhovnika Matijo Mrazila, mu je postavil jasne in precej trde pogoje.¹³ Druga neposredna poročila o posledicah velike vizitacije in nadaljnjem poteku reformacije v Slovenj Gradcu manjkajo. Kljub temu imamo namige, da so bile reformacijske ideje tudi v tem prvem obdobju še naprej zelo žive.

Leta 1533 se je dr. Prygl pritožil pri vicedomu čez slovenjgraške meščane, da njemu in njegovim filialam ne plačujejo letnih najemnin za njegove vrtove in njive.¹⁴ Za tako ravnanje naj bi domnevno imeli kritje magistrata. Prav tako mu je neki Rotenberger odklonil plačilo žitne desetine. Dne 23. avgusta 1533 je proti Rotenbergerju in v prid župnika Prygla interveniral štajerski deželni glavar Ivan Ungnad.¹⁵ Dne 4. septembra 1533 je graški vicedom pisal mestnemu sodniku in svetu zaradi zastalega zemljiškega davka in magistratu zapovedal, naj poskrbi za takojšnjo poravnavo manjkajočega in pravočasno plačevanje činža v bodoče, saj bo le tako možno vzdrževati ustrezno božjo službo.¹⁶ Mestni plemiči so si bili s svojim župnikom očitno še vedno v laseh, kar kaže tudi spor, ki ga je imel Hans Gall z dr. Pryglom zaradi večne luči v župnijski cerkvi. Kot priče za svoje trditve je pripeljal ljudi, ki so igrali najpomembnejše vloge že v času Janža Zajca: sodnika Hansa Baumgartnerja, meščana in mestnega svetnika Jörga Kurßnerja, Žigo Gaißrucka, Franca Kreutzerja, Gaißruckovega oskrbnika Krištofa, ki je bil označen kot "odstavljeni mežnar",¹⁷ meščana Kasana Steinmetza ter Urbana, nekdanjega ključarja pri sv. Pankraciju. A tudi po vtelesenju slovenjgraške župnije ljubljanski škofiji (1533) in ob neposrednejšemu vplivu škofa samega, se slovenjgraška gospoda pod vodstvom Žige Gaißrucka ni dosti menila za duhovna prizadevanja knezoškofovskega župnika in njegovega vikarja.

⁹ Avguštin Prygl (Prügl), s humanističnim vzdevkom Tyfernus po rojstnem kraju Laško (Tüffer), je bil najprej osebni in uradni tajnik škofa Krištofa Ravbarja, nekdanjega sošolca na univerzi v Padovi. Nato je bil kancler dunajskega škofa Jurija Slatkonje, leta 1521 pa prokurator ljubljanskega prošta Jurija Slatkonje. Zaradi spora med kraljem Ferdinandom in oglejskim patriarhom o pravici patronata nad slovenjgraško faro se je za beneficij pri sv. Pankraciju potegoval prav Prygl, ki je to mesto najprej kot prokurator, nato pa kot župnik zasedel leta 1522. V ozadju manevra je bila tudi želja ljubljanske škofije, da inkorporira slovenjgraško faro, kar se je 1533 tudi zgodilo. Tyfernus je slovel kot epigrafičar, arhitekt in izjemno izobražen humanist, a tudi kot rigorozen katolik. Zadnja leta življenja se je veliko zadrževal v Slovenj Gradcu in tukaj tudi bival. Umrli je leta 1537. O Avguštinu Pryglu je podrobno pisal Primož Simoniti (Humanizem na Slovenskem, 1979 – glej literaturo!).

¹⁰ PAM, fond Josipa Mravljaka, škatla 5 (VP 28, fol. 102'). *'Her Veit hab auff der canzl gesagt, dy peicht sey nichts ... her Andre Urbas soll auff der canzl predigt haben: Vissch wildprat sollen allen menschen frey sein.'*

¹¹ Ibid., 106'. *'...öffentlich in der khirchen verrueft, das khainer den andern derbalbn verunglimpfen soll pey schwärer straff undt ungnadt ... etlich puechl auff dem plaz vor der herberg verprennt.'*

¹² Ibid., 49'. *'Es werden so vill reformacion gehalten, dy wider wertig sendt. Er besorg, es werd dise visitacion wenig frucht bringen.'*

¹³ ŠAM, fond Stari trg pri Slovenj Gradcu, fasc. 1, orig. perg., 23. maj 1529. *'Dummodo honestatem vitae sacerdotalis sequutus per se aut per qualium orthodoxum presbyterum ... in errore Lutherano seu alio heretismo minime suspectum residens ...'*

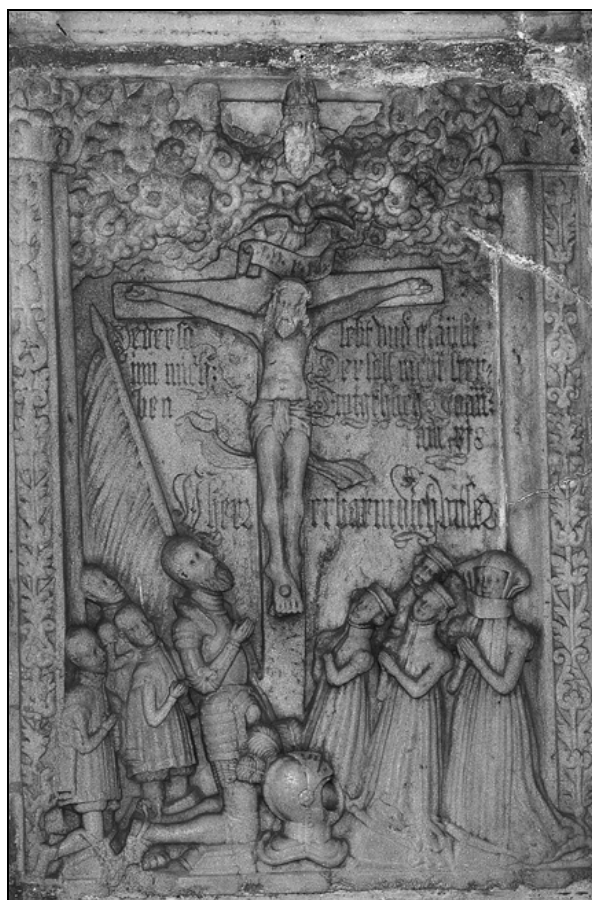
¹⁴ StLA, fond Stari trg pri Slovenj Gradcu, šk. 4, zv. 17.

¹⁵ Ibid., specif. 213.

¹⁶ Ibid., šk. 4, zv. 17. *'... yetzige und khunftige zinsß ... zur rechten zinszeit geraicht und betzallt, damit der gewondlich gotsdienst gefurdert und die kirchen mit iren notdurfften desstattlicher underhalten mugen werden.'*

¹⁷ Ibid. *'... allt abgesetzte meßner daselbst.'*

V letih 1544/45 je na Štajerskem potekala druga deželnotknežja vizitacija. Ljubljanski škof pa te vizitacije v svojih farah ni dopustil, zato njegov slovenjgraški vikar komisarjem ni omogočil pristopa, prav tako jim ni podal nobenih poročil¹⁸ o stanju v župniji, tako da ta pomemben vir za poznavanje reformacije in župnijske božje službe v Slovenj Gradcu manjka. Vizitacija ni bila zgolj cerkvena zadeva, temveč je v veliki meri zastopala interese deželnih knezov in države. Prvo skupno škofovsko vizitacijo je šele leta 1581 opravil ljubljanski škof Janez Tavčar. Obiskal je vse župnije svoje škofije, tako tudi koroške župnije Pliberk, Šmihel in Vogrče. Na praznik Marijinega vnebovzvetja je prišel v Slovenj Gradec. V župnijski cerkvi sv. Pankracija je posvetil dva zvona in opravil birmo. Cerkev, tabernakelj, mašne knjige in kelihe je našel "sana ex integra". Slovenjgraški duhovščini je izstavil lepo spričevalo: "Vitam presbiterorum inculpabilem esse". Nekatere opombe v protokolu pa vendarle opozarjajo, da so bile reformacijske ideje v mestu tudi še tedaj zelo prisotne.¹⁹ Ta vizitacija "pade" že v zrelejše obdobje protireformacije, vendar zelo nazorno kaže, da so bili v Slovenj Gradcu protestanti vsekoli prisotni. Dodatni dokaz za to je lahko spomenik družine Gaißruck iz leta 1566 (danes je v Elizabetini cerkvi). Lepo klesarsko delo s portretom družine pod Sveto trojico kaže jasne protestantske vzore in tako odraža versko pripadnost plemiške družine, ki je skozi vse 16. stoletje in še po letu 1600 najbolj goreče podpirala luteranstvo na Slovenjgraškem. Vsekakor so si slovenjgraški meščani najkasneje v sedemdesetih letih omislili novega protestantskega učitelja. Do leta 1580 je na Gaißruckovem domu deloval predikant Filip Kauffman iz Wolfsberga, vendar so ga po ostrem pismu nadvojvode Karla jadrno odslovili. A že 1586 so v mesto za opravljanje božje službe poklicali pridigarja Štefana Kimmerlinga, rojenega Augsburga, bakalavreata univerze v saškem Halleju, ki je bil pred tem dve leti za učitelja v Dravogradu. Čeprav se je moral Kimmerling zaradi groženj nadvojvode Karla večkrat umakniti na Gaißruckov grad Griefels pri Guštanju, so si Slovenjgradčani prizadevali za gradnjo protestantskega "avditorija" (kapele) in pokopališča, kar jim je nazadnje, kot bomo videli, tudi uspelo.

Nagrobnik družine Gaißruck, župnijska cerkev Sv. Elizabete, 1566 (foto Marko Košan).

Predikant Štefan Kimmerling in vikar Boštjan Vokalič

Ljubljanski škof Janez Tavčar ob imenovanju leta 1580 še ni našel razloga, da bi ostreje nastopil. Vsaj začasno se je sprijaznil z dejstvom, da so v Slovenj Gradcu tudi protestanti, drugih ukrepov pa zaenkrat ni sprejel. Proti protestantizmu pa so vendarle začeli že leta 1579 odločnejše nastopati deželni knezi. Za izhodišča so jim služila določila augsburškega verskega miru iz leta 1555 in po načelu "cuius regio eius religio" je nadvojvoda Karel v svojih notranjeavstrijskih deželah zahteval pravico izbire veroizpovedi in pričel izvajati ostre protireformacijske ukrepe.²⁰ S t. i. Bruško pacifikacijo leta 1578 je verske svoboščine na Štajerskem priznal le meščanom Gradca in Judenburga, vse drugače pa je veljalo za ostala deželnotknežja mesta, zato se je 3. avgusta 1581 lotil tudi slovenjgraških protestantov. Žigi Gaißrucku je prepovedal, da bi še imel pri sebi protestantskega predikanta in mu v dopisu zagrozil

¹⁸ Eder, Die landesfürstliche Visitation, str. 34.

¹⁹ NŠAL, KAL, fasc. 21/2. "Populus catholicus est ... unanimi voce aiebat ... in sacris nihil deficeret ... Sacramentum his ceremoniis ecclesiasticis et cultu divino ac predicatione sacri verbi Dei sibi optime provideri ... Oppidani habent ecclesiam s. Elisabethae, que per vicarium providetur ... Reperiuntur rari ... ex avibus professores Lutheranismi ... aliis salvus".

²⁰ Benedik, Iz reformacije na Slovenskem v katoliško preno, str. 374.

s sankcijami.²¹ Dne 13. septembra 1581 je Gaißruck deželni stanovom pojasnil, da ima predikanta Filipa Kauffmana iz Wolfsberga v hiši le zase in za svojo družino. Ker pa je ta delil tudi obhajilo, so ga slovenjgraški meščani prosili, ali lahko tudi oni pridejo. Gaißruck je v to privolil, vendar ni k temu nobenega silil.²² Na to pisanje so 16. septembra deželni stanovi odgovorili, da ima v deželnoknežjih trgih in mestih deželni gospod v skladu z dogovorom o verski pomiritvi izključno pravico, da odloči po svoji volji, zategadelj je na slovenjgraških tleh protestantsko bogoslužje prepovedano.²³ Gaißruck da mora zato paziti, da se vojvoda ne bo imel spet za kaj pritoževati. Bržkone je Žiga Gaißruck predikanta Kauffmana odpustil, saj o njem nato ni bilo več slišati.

A že kmalu so slovenjgraški protestanti dobili novega predikanta. Štefana Kimmerlinga so poklicali v cerkveno službo v Slovenj Gradec leta 1586.²⁴ Od leta 1582 je bil učitelj v Velikovcu, kjer so mu dali dobra priporočila. Nato je bil dve leti vzgojitelj pri Pavlu Forhögerju v Dravogradu, od tam pa so ga k sebi povabili slovenjgraški gospodje. Dne 30. marca 1593 je neki pastor Wilhelm Zimmermann o predikantu Štefanu Kimmerlingu poročal kot o učenem možu in mu pripisoval le najboljše.²⁵ Slovenjgradčani, ki so bili naklonjeni evangeličanski veri in augsburški veroizpovedi,²⁶ so

svojega predikanta Štefana Kimmerlinga sprva vzdrževali sami. Od leta 1594 so deželni stanovi temu pobožnemu, učenemu in mirnemu možu (*"frumen, gelerten und stillen mann"*) namenili letno podporo v višini štiridesetih goldinarjev.

Leta 1590 so se Slovenjgradčani svojemu predikantu namenili zgraditi primerno stanovanje in za občestvo avditorij ter pokopališče, vendar je mestni sodnik prejel strog deželnoknežji ukaz, da predikantu nikakor ne smejo ugoditi in mu prizanesti, saj ljudi spravlja v zadrego, zato da mu morajo odvzeti pooblastila in ga do nadaljnjih ukrepov pridržati.²⁷ Zaradi tega se je Kimmerling umaknil na grad Grienfels pri Guštanju in kadar ga je kdo potreboval, je moral ponj poslati konja in hlapca (*"der muß roß und knecht nach ime schicken"*). Takšno zavetje je bilo zanj nujno, saj je le tako lahko vsako nedeljo in ob praznikih pri gospodu Juriju Hurnaušu, ki je stanoval v bližini Slovenj Gradca, za laiško skupnost pridigal božjo besedo in opravljal druga nujno potrebna opravila, ki so jih žal puščali vnemar.²⁸

Načrt nadvojvode Karla, da bi v Slovenj Gradcu izpeljal protireformacijo, sta samoumevno podpirala ljubljanski škof Janez Tavčar in njegov slovenjgraški vikar Boštjan Vokalič, čeprav sta v dogajanje aktivno posegla šele leta 1591. Dejavnost vikarja Vokaliča je, kot kaže, slovenjgraške protestante zelo vznemirila.²⁹ Kljub vsemu so plemiči in meščani še naprej podpirali svojega predikanta, zato so hoteli zanj v bližini mesta zgraditi prostor za obrede – avditorij. Predikant Kimmerling naj bi imel v Guštanju tolikšen naval, da so tamkajšnjega sodnika in svet zaradi tega poklicali v Gradec na odgovornost, župniku pa zapovedali, naj vsako nadaljnje delovanje pridigarja takoj prijavijo.

Odnosi med vikarjem Vokaličem in mestnim svetom, ki je ščitil predikanta, so se vse bolj zaostrovali, o čemer priča kopica dopisov, ki jih hrani Škofijski arhiv v Ljubljani.³⁰ Dne 11. julija 1591 je mestnik sodnik Tiffer iz Slovenj Gradca sporočil ljubljanskemu škofu Tavčarju, da so imenovali novega mestnega pisarja.³¹ Prav ta novi pisar Wolffen Štangl pa je vikarju povzročil velike skrbi. Dne 1. junija 1592 je Boštjan Vokalič poročal škofu

²¹ NŠAL, ŠAL, fasc. 16 (38). *"Uns khumbt für, das du dich in unserer statt Windischgraz predicanten einzuführen und in deiner behaußung aine vermainte Komunion zu halten wie auch unsere burger darzue zu bereden understeen sollest, welches wir umb sowiel mehr mit ungnädigem gefallen von dir vermerkt, weil dir wie auch meniglich im lanndt bewußt, dz wir unß in unseren stetten, märkhten und aigenthumblichen herrschaften allain unnsrer Catolischen uralten christlichen religion exercitium lauter bedingt und außgenommen ... so gebieten wir dir hiemit bei vermeidung unserer unngnad und straff ernstlich bevelhend, das du ... in der statt Windischgraz wie auch im ganzen ambt deiner pfandt inhabung durchauß nichts weiter understeen oder anmassen ... Sonst wird er dagegen mit einziehung solches pfandschillings furnemen und die Richter und Rat zu Windischgraz ohne alles bedenken in deiner behaußung aus unserem gebaiß greifen und beim grundt nemen und bis auf unseren weiteren beschaid woll verwarlich enthalten; darumben so würdest du dich selbs und die deinigen vor beschwörung zuverhueten und unseren gnädigen willen merers zu befließen wissen"*. Slovenj Gradec je bil deželnoknežje mesto od leta 1362.

²² StLA, fond Stari trg pri Slovenj Gradcu, šk. 50 (modra).

²³ Winkelman, Zur Geschichte des Luthertums, str. 156.

²⁴ StLA, fond Stari trg pri Slovenj Gradcu, šk. 60 (modra); t. i. *"Predigerakten"*. *"... evangelischer predicator etlicher herrn und landleuth um Windischgraz herum"*.

²⁵ StLA, fond Stari trg pri Slovenj Gradcu, šk. 60 (modra). *"Sein lehr und glaubenßbekantnuß betreffend befinde ich, da ser in derselbigen rain ist, sinttemal er 1582 samtt andern dieser dreyer Länder Evangelischen kirchen und schueldienern dem christlichen Concordiabuech so die Churfürsten und Stände des Augspurgischen confession dasselbige jahr publizieren lassen, unterschrieben hatt, wie in demselben zue Heydelberg getrucktem christlichem Concordibuech zue sehen"*.

²⁶ Ibid. *"... Landleute in Windischgrazer Poden der Evangelischen religion und Augspurgischen confession zuegethan"*.

²⁷ FRA II/50, 673 n. str. 535. *"... daß er solchen predicanten unverschont, wo er den betreten thue, aufheben und bis auf weiteren beschaid in verwarung thue"*.

²⁸ Ibid. *"... alle sontag und feyertag bey dem herrn Hans Georg Hurnassen, als welcher der nächste bey der statt Windischgrätz wohnen thuet, wegen der gemaien layen die predig gottlichen worts und andere notwendige exercitia verrichten und observieren, das anjetzo laider darnider ligen thuet"*.

²⁹ Zaradi strogega in trdega ravnanja je Vokalič dobil vzdevek *"Severus"*; glej: Mravljak, Nekaj slovarskih in zgodovinskih drobtin, str. 82.

³⁰ V prepisih so pisma hranjena tudi v fondu Josipa Mravljaka v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.

³¹ NŠAL, ŠAL, fasc. 28/I – 1.

Tavčarju o Štanglu, ki je obljubil zakon neki Suzani Derffl, a se je nato s pomočjo predikanta poročil z drugo. Vokalič je mestnemu pisarju posredoval tožbeni spis, vendar se je ta iz njega norčeval in se o vsem dogovoril s predikantom.³² Obširno in nekoliko zmedeno Vokalič dalje poroča, da je plemstvo "sektaškega predikanta" nastanilo v Hollenburgovem stolpu (turnu) in da so za Kimmerlinga začeli zidati "ein Cometicl" in prižnico. Čeprav je vikar s prižnice izrekel interdikt, je predikant pisarja vseeno poročil, mestni sodnik in svet sta to nezaslišano ravnanje "na tiho odobrila",³³ nekateri med njimi pa so poroki v pridigarjevi sobi celo prisostvovali in bili navzoči na poročnem kosilu, ki je sledilo. S tem so se jasno oddaljili od deželnoknežjega ukaza, da je potrebno onemogočiti dejavnost protestantskih pridigarjev v mestu.³⁴ Vokalič je lahko ukrepal le z duhovnimi kaznimi, zato je škofa prosil, naj stori še druge učinkovite korake in ustavi takšne prekrške, mestnega pisarja pa prežene.³⁵ Kako je v tej zvezi ravnal škof, ne izvemo, Vokalič vsekakor ni bil zadovoljen, kajti že 13. julija 1592 je vnovič pisal ljubljanskemu škofu in potrdil sprejem njegovega dopisa, skupaj z ukazom mestnemu sodniku in slovenjgraškemu svetu. Škofa si je dovolil opozoriti, da je marsikaj spregledal in pri upravi v Gradcu glede pisarja vse preblago posredoval,³⁶ prav tako pa bi bilo po njegovi sodbi potrebno iz pomirja pregnati predikanta. Vokalič je na škofa znova apeliral, naj se za zadevo zavzame pri nadvojvodi, saj se je bal, kot pravi, da bodo slovenjgraški meščani ob tolikšni verski zmedenosti ("*ain solicher religions confusion*") popolnoma podlegli krivoverskemu odpadništvu. Razmere so bile za Vokaliča bržkone nevzdržne, saj le šestnajst dni kasneje zopet poroča o odvzetih cerkvenih posestih, hišah, travnikih, njivah, podložnikih in

drugem premoženju, ki so jih protestantski meščani s pomočjo Gaißrucka in s pristankom deželnega plemstva skušali pridobiti za svoje predikante. S škofovskim mandatom je Vokalič zapovedal sekvestracijo posesti, čemur pa je slovenjgraški magistrat oporekal in vložil prošnjo, da bi jih stanovi vzeli zase.³⁷

Kljub velikemu prizadevanju Vokaliču ni uspelo odstraniti mestnega pisarja iz pomirja. Iz pisma mestnega sodnika škofu Tavčarju 18. septembra 1592 izvemo, da se je magistratu ponudil pliberški mestni pisar Jurij. Tako bi Štangl moral zapustiti mesto. Sodnik in svet pa sta zaprosila, naj Štangl ostane, saj je Jurij primeren za boljše, višjo službo, poleg tega pa ne obvlada slovenskega jezika, ki je tukaj v rabi.³⁸ Štangl je očitno znal slovensko, poleg tega pa so mu bile zelo dobro znane zadeve slovenjgraškega plemstva v odnosu do stanov v Gradcu, zato so škofa prosili, da bi jim mestnega pisarja Štangla vendarle pustil. Kako se je zadeva iztekla, ne vemo natančno, vsekakor je Štangl ostal mestni pisar v Slovenj Gradcu.

Izčrpna korespondenca o težavah v Slovenj Gradcu pa se je nadaljevala. Dne 26. januarja 1593 je vikar Boštjan Vokalič obvestil škofa, ki se je mudil v Gradcu, o novih intrigah slovenjgraškega plemstva. Po vrnitvi v Slovenj Gradec (bržkone se je daljši čas zadržal v Dobrli vasi, saj mu je bilo kot škofovemu zastopniku zaupano tudi vodstvo tamkajšnjega samostana) je zgroženo ugotovil, da so meščani v pomirju, na zemljišču nasproti župnišča blizu cerkve sv. Elizabete določili parcelo, kjer so se namenili pozidati "sinagogo" in urediti pokopališče.³⁹ Vokalič je škofa prosil, naj piše slovenjgraškemu meščanstvu in to namero prepreči. Predikanta naj bi plemiči medtem pripeljali v mesto in ga naselili v Hollenburgovem stolpu, kljub prepovedi se prosto giblje po mestu, pribežališče pa najde tam, kjer se meščani zberejo ob krstu otroka in pri bogoslužju.⁴⁰ Vikar dalje v pismu roti škofa, naj meščanom naloži težke kazni in jim zagrozi z izgubo mestnih svoboščin ("*statfreihait*"), če ne bodo tega ali kateregakoli drugega pridigarja ("*sectischen predikant*") odstranili iz mesta.

32 NŠAL, ŠAL, fasc. 28/I – 2. "... in schimpffliche verachtung gestellt, und sich vernemen lassen, was er fraget nach den Babstlern, er will sich wollen von lutrischen predicanten zusammen geben lassen".

33 Ibid. "... tacite für gueth gehalten".

34 Ibid. "... keinen lutrischen oder anderer secten zugethanen predicanten in der stat und purkhfridt mit der ainichen exercitio einkhumen lassen, oder statgeben, sonnder wo die der gestalt betreten, ohne respect und ainiche verschauung wie hoch imer in der stat und purkhfridt ein hauß befreidt sein möchte, eingreifen unnd solliche predicanten einziehen und wolverwahrten auf weittern beschaidt unnd verordnung in verhoffung erhalten".

35 Ibid. "Auf das aber des statsschreibers leichtfertigkeit und des predicanten auch bei der Augspurgerischen confession in solchen fallen unzuverlässliche neue Mahamettanische sect in schwung nicht gerichtet sonnder abgeschafft und gestürzt auch des Richters und Raats anuethwillige zuesehung nicht nachgesehen und unbestraft verbleibe ... von dem officio und gar von der stat tamquam rebelista et ex facto infamis persona ... sambt dem predicanten auf das eheisten".

36 NŠAL, ŠAL, fasc. 28/I – 3. "... die sachen nicht dermassen dahin bracht und gelangen haben lassen, damit der statschreiber als ain criminal und hochsectische person, der füllen ursach geben ist zum abfall von der heiligen Catholischen religion, zu stunden wäre vom statschreiber amt endsetzt".

37 Mravljak, Protestantizem v Slovenj Gradcu, str. 34.

38 NŠAL, ŠAL, fasc. 28/I – 63. "... unns zu verrichtung unserer statsschreiberei, seitemallen er der Windischen sprachen, so bey unns gengig, unerfahren nicht woll tauglichen". Šklincevanje na poznavanje oz. nepoznavanje slovenskega jezika kot pogoj za dobro opravljanje službe je v kontekstu tedanjih razmer izjemno zanimivo.

39 NŠAL, ŠAL, fasc. 28/I – 5. "... die von adl in disem poden mit dem von Hollenburg handlungen haben pflegen lassen, umb ain hueben und grundt, so im purkhfridt des stätl Windischgrätz und gleich gegen dem pfarrhof gegenüber gelegen, darauf ain sinagog und gotsakher zu pawen vorhabens sein solten".

40 Ibid. "... der burger kbinder zu tauffen die burgersleith ehelichen zusammengeben und mit der kommunion zu versehen sich und-terstebet".

V naslednjem dopisu z dne 14. aprila 1593⁴¹ je Boštjan Vokalič znova očital škofu, da kljub gorečim prošnjam ni ničesar ukrenil proti predikantu, stvar pa da je že tako daleč, da so lokalni plemiči nedaleč od mesta že začeli z izgradnjo protestantske cerkve.⁴² Vendar škof Tavčar tudi to pot ni napravil ostrejšje poteze, zato v zadnjem ohranjenem pismu z dne 9. avgusta 1593, v katerem Vokalič sicer ponovno zahtevo odločno akcijo, obenem tudi nekoliko resignirano ugotavlja, da je škof bržkone prezaseden, da bi se utegnil bolj angažirano zoperstaviti krivoverstvu v odročnem provincialnem mestu.⁴³

Tik pred zaključnim dejanjem protestantizma v Slovenj Gradcu so tamkajšnji luterani prišli do lastne cerkve in pokopališča. Leta 1595 sta slovenjgraška srenja in njeno plemstvo z dopisom štajerskim stanovom izrazila nujnost lastnega protestantskega pokopališča, saj naj bi vikar Vokalič za pokop protestanta zahteval nerazumne vsote denarja.⁴⁴ Erazem Gall z Gallenhofna je tako za pokopališče kupil košček zemlje med graščinama Galenhofen in Legen ter ga deloma že ogradil. Tamkaj je hotel zgraditi tudi "auditorium" in stanovanje za pridigarja, ki bi tako lahko v miru opravljal svojo službo,⁴⁵ pridobljeno pokopališče pa so nameravali postaviti pod zaščito deželni stanov. Dne 22. marca 1595 je štajerski deželni zbor za gradnjo odobril 100 goldinarjev pomoči, že 11. aprila pa so slovenjgraški gospodje stanove opomnili na dano obljubo. Gradnja je stala preko 800 goldinarjev, zato je niso mogli dokončati, saj je zmanjkalo denarja. Sredstva so volili tudi umrli plemiči, vendar do tega denarja ni bilo mogoče priti tako zlahka, zato so na deželne stanove naslovili še eno prošnjo za pomoč.

Takšnih "institucionaliziranih" prizadevanj pa škof Tavčar ni mogel več prezreti. Po obdobju regenstva (1590–1595) se je okrepila tudi moč nadvojvode Ferdinanda, ki je po Tavčarjevem poročilu o stanju z dne 7. februarja 1596 ugotovil, da se v njegovem mestu Slovenj Gradcu neki krivoverski predikant brezsravno nahaja v Hellenburgovem stolpu⁴⁶ ter nagovarja okoliške plemiče in druge

katoliški veri sovražne osebe. Ker tega zla ne bo dopustil, prav tako kot ga ni njegov oče, je z vso strogostjo ukazal, da mora mestni sodnik predikanta, brž ko bo vstopil v mesto, prijeti ter ga izročiti deželnemu upravitelju ali poveljniku vojske. Ta ukaz je škof Tavčar 24. februarja 1596 osebno prenesel sodniku in slovenjgraškemu mestnemu svetu. Sodnik se je "pridušal", da nima prave moči in obenem opozoril, da so meščani na svojega predikanta zelo navezani, zato lahko v primeru njegovega prijetja pride tudi do prelivanja krvi.⁴⁷ Škof je duhovnikom in starotrškim podložnikom kljub temu zapovedal, da morajo pridigarja ob prvi priložnosti zajeti in ga priversti. Mestni svet je to povelje prenesel plemstvu, ki je nato 11. aprila 1596 poslancem dežele Štajerske podalo pisno pritožbo. Plemstvo se je sklicevalo na versko pacifikacijo in se pritoževalo čez škofa, ki naj bi po njihovem mnenju ravnal v nasprotju z versko svobodo, ko je mestnemu sodniku ukazal predikanta prijeti brž, ko bi vstopil v mesto. Zato mu je Hans Hurnaš dal na razpolago svoj dvor v bližini Slovenj Gradca, da bi lahko nemoteno opravljal svojo službo.⁴⁸ Če bi se morali odreči svojemu pridigarju, to ne bi povzročilo le velike škode in posmeha, so zapisali, temveč bi bilo ogroženo tudi predikantovo življenje. Zaradi vsega tega so dopis znova končali s prošnjo za pomoč pri nadaljnji izgradnji pokopališča, avditorija in pridigarjevega bivališča. V ta namen so že zbrali gradbeni material in apno, vendar potrebujejo še veliko denarja za plačilo obrtnikom, sami pa so za nakup in ureditev pokopališča porabili že zelo veliko sredstev. Kako slabo so bili slovenjgraški gospodje poučeni o splošnem položaju v notranjeavstrijskih deželah, so pokazali tudi s tem, da so v dopisu poudarili, da jih mora deželni knez zaščititi pred zatiranjem ter so od njega pričakovali, da bo po svoji "milosti"⁴⁹ ravnal z njimi. V težkih časih, ko so za ohranitev domovine žrtvovali vse, so izrazili upanje, da ne bodo oropani še ustrezne dušne oskrbe.⁵⁰ Stanovi bi po njihovem prepričanju torej morali zagovarjati njihove svoboščine in se pobrigati, da bi bil predikant obvarovan vsake stiske.

Deželni stanovi so z odgovorom z dne 25. aprila dali na znanje, da v skladu s pacifikacijo iz leta 1578 v deželnoknežjih mestih (razen v Gradcu in Juden-

⁴¹ NŠAL, ŠAL, fasc. 28/I – 6, Dobrla vas.

⁴² Ibid. "Nun ist aber diesem khain volzug beschehen unnd die sachen so weit geratten, das sie ain claines wegl von der stat Windischgrätz entfernt die sectische kirchen zu parwen alberaith haben angefangen".

⁴³ NŠAL, ŠAL, fasc. 28/I – 12. Pismo je Vokalič napisal v Dobrli vasi, kjer se je takrat zadrževal, medtem ko je dušno oskrbo v Slovenj Gradcu prepustil nekomu drugemu.

⁴⁴ StLA, fond Stari trg pri Slovenj Gradcu, šk. 50 (modra). "... unser widersacher Sebastian Wokalitsch, pfarrer alda nit allain niemant bestatten lassen, sondern da er sich dessen schon verwilligt jederzeit ein starrke summa geltes, wie dan auch von herrn Balthasar von Sigl starb bei 100 f. begerdt worden".

⁴⁵ Ibid. "... eine rhue haben und unbetrübt bleiben und auf den notfall geschützt, so wollen die bewüsten der Augspurgerischen confession zugetanen".

⁴⁶ FRA II/58 192 n., str. 262. "... sectischer verfuiererischer predicant in des von Hollenburger Turm oder hauß ohne scheüch aufhalte".

⁴⁷ Ibid. "... nit deßhalben zum richteramtb erwelt worden, da ser dergleichen personen in die verhaftung nemen solte, dan die hierumb geseßnen hern lanleuth und vom adel sambt den gemainen man, unserer religionsgenossen, sich des predicanten starck annemen und vielleicht dardurch ein mörderey geperen würde".

⁴⁸ Ibid. "... damit sie alle die predig götliches worts anhören, alß die hochwirdigen sacramenta empfangen und alda die khinder tauffen lassen und sich sonsten in anderweeg in religionsachen exercieren khüenen".

⁴⁹ Ibid. "... mit hohen angeborenen österreicherischen mildt und gnad".

⁵⁰ Ibid. "... darzue der allain selligmahenten und unnser sellen speiß unnd ainigen trost unnser gewissens".

burgu) ne more delovati noben predikant in zaradi tega je zadeva s Kimmerlingom izven dosega pravic mestnih svoboščin. Tudi da ni v navadi, da bi se mestni gospodje v takšnih zadevah obračali na stanovne. Kot plemiči bi se morali najprej obrniti na deželnega kneza, in šele nato, ko ta njihovi prošnji ne bi prisluhnil, bi lahko za posredovanje zaprosili stanovne.⁵¹ Iztek teh "pogajanj" nam ni poznan, Kimmerling pa je brez dvoma še naprej služil slovenjgraški gospodi, saj je 25. januarja 1597 od štajerskega deželnega plemstva celo prejel 40 goldinarjev za opravljanje cerkvene službe.

Dne 12. aprila 1597 je bil škof Janez Tavčar zopet v Slovenj Gradcu, kjer je z ogorčenjem ugotovil, da je vse po starem. K sebi v župnišče je poklical sodnika in svet ter z grožnjo kazni zahteval Kimmerlingovo prijetje in odstranitev, sicer bo za to zaprosil duhovnike in kmete. Kimmerling je pravočasno izvedel za škofov prihod in se je umaknil na varno v dvorec Grienfels pri Guštanju (danes Ravne na Koroškem). Dne 14. aprila je namreč od tam pisal pismo Wilhelmu Laisserju z Valdeka, Jörgu Hurnašu, Nikolaju in Erazmu Gallu ter Wilhelmu Gaißbrucku s Pukštajna.⁵² Vendar se je nato vrnil v Slovenj Gradec in tam 20. januarja 1598 potrdil prejem 40 goldinarjev za svojo pridigarsko dejavnost. Z delovanjem v Slovenj Gradcu je nemoteno nadaljeval, zlasti še, ker je bilo cerkveno poslopje s pokopališčem dokončano. O njuni izgradnji pa smo poučeni le posredno, namreč s poročilom o njunem uničenju.⁵³

Komisija sekovskega škofa Martina Brennerja

Nadvojvoda Ferdinand II. se je ob izteku stoletja namenil dokončno obračunati s protestanti v Notranjeavstrijskih deželah in je v ta namen ustanovil posebne komisije, ki so z velikimi pooblastili začele delovati v letu 1598 in 1599. Decembra 1599 je sekovski knezoškof Martin Brenner s podporo vojske pričel z obsežno akcijo protireformacije na Spodnjem Štajerskem. Potem ko je rekatolizirala nekatera druga mesta in trge, je komisija 23. januarja 1600 preko Celja prišla v Slovenj Gradec. Nadvse nazorno opisuje dogodke poročilo iz tistega časa: "Triindvajsetega so naravnost iz Celja brez vnaprejšnje najave ponoči skrivaj prišli v Slovenj Gradec, in naslednji dan, 24., so komisarji poklicali vse luteranske meščane in jim ob sežiganju njihovih knjig preprosto rekli: če hočejo biti pokorni vladarju, naj dvignejo roko in prisežejo, kar so prestrašeni tudi storili. Po tej prisegi je imel škof pridigo, v kateri je z ezopsko priliko spretno razkrinkal

predikantove verske zmote ter poudaril, da luterani, ker niso bili zadovoljni zgolj z enim zakramentom (hostijo), temveč so zahtevali tako kruh kot vino, izgubijo oba".⁵⁴ Dne 25. januarja je komisija uničila tudi pokopališče skupaj s cerkvico. Skuk omenja,⁵⁵ da v Slovenj Gradcu ni bila potrebna nikakršna nasilna "reformacija", saj so meščani versko prisego voljno opravili, obljubili so, da bodo izpolnili tudi druge odredbe in izjavili, da bodo naslednje veličnočno obhajilo po katoliški šegi sprejeli le pod eno podobo.

Protestantizma v Slovenj Gradcu pa tudi ta navidez učinkovita akcija ni odpravila. Štefan Kimmerling se je še nekaj časa skrivaj zadrževal pri nekaterih hišah. Hans Georg Hurnaš je stanovom v Gradec poročal, da v zvezi s predikantom z dvora niso prejeli niti enega samega ukaza in da njegove pridige poslušajo izključno le še nekateri. Dne 4. marca 1600 so stanovi z dopisom Hurnašu soglašali, da Kimmerling do dokončne odločitve ostane izmenoma v različnih hišah in tam opravlja svojo službo.⁵⁶ Leto dni kasneje se je Kimmerling sam obrnil na stanovne s prošnjo za izplačilo zaostalih 20 tolarjev. Obenem se je zahvalil za 60 tolarjev, ki so mu jih izplačali 3. avgusta 1601 in poudaril svojo ponižno vdanost in hvaležnost.⁵⁷ Dne 15. avgusta 1601 je Kimmerling dobil preostanek plače in potrdil prejem 100 tolarjev odpravnine.⁵⁸ To je zadnje poročilo o njem, kam je nato odšel, ne vemo.

⁵⁴ FRA II/58 699 n. 919. "Den 23. sindt (sie) von Cilla stracks fueß nach Windisch-Grätz verraist und daselbst ohn alles vorwissen und verhoffen bey nachtllich weill ankommen und haben nachfolgenden tags den 24. die herrn commissarii gleichfalls wie zu Cilla mit berueffung der Lutherischen burger und verbrennung ihrer bücher simpliciter gefragt: Ob sy I.F.D. gehorsamb sein wollen, sollen sy die hand geben und schwören. Welches sy mit erschrocknem gemüet gelaist. Nach gelessnem iurament hat erst der bischoff ein admonition gethan undter die Lutherischen predicanten und ihre religion mit disem adamantischen argument debellirt: Es geschech inen wie dem cani Aesopico, qui umbrae inhians frustrum carnis amisit: also weil die Lutherische mit einem (sic) specie sacramenti nit content seindt, sondern trachten die andere auch zu bekommen, verlieren sie beide. Valet argumentum ab auctoritate episcopali. So die Lutherische predicanten eine guette sach hetten, wurden die nit flüchtig, sondern frey öffentlich wie er herfür gehn. Valet a guardia ad sicherheit, und behüet und gott vor gabelstichen, dann 3 machen 9 locher".

⁵⁵ Skuk, Die Geschichte der Pfarre Windischgraz, str. 186.

⁵⁶ StLA, fond Stari trg pri Slovenj Gradcu, šk. 50 (modra). "Der herrn verordneten andeutung wegen des predigers in Windischgrazer poden und wie derselb noch aufzuhalten sein mechte".

⁵⁷ Ibid. "Darneben auch mir, als derselben ohne ruemb zumelden, gethreu prediger, meines in die sechzen jar lang verhaltens genedige taestimonium väterlich mitthailen, damit ich meinen so lang wierigen dienst ersprießlich genuessen müg und umb derselben willen khonfftig befurdert werden möcht. Soliches wirt der almechtig Gott der Landschaft auch derselben erbens erben, hie zeitlich und dort ewig reihlich belhonen und vergelten, und will mich also sambt meinem armen weib und clainen khindlein in aller underthenigkhait gehorsamblichen thuen bevelhen".

⁵⁸ Ibid.

⁵¹ FRA II/58 154 n. 218.

⁵² StLA, fond Stari trg pri Slovenj Gradcu, šk. 50 (modra), 14. april 1597, Grienfels.

⁵³ FRA II/58 699 n. 920.

Čeprav je reformacijska komisija razdejala protestantsko pokopališče,⁵⁹ so ga mestni luterani še vedno uporabljali. Tukaj so pokopavali tudi protestante iz Šoštanja. Stanovi so hoteli pokopališče prodati kot pašnik Marjeti Miertzer in Heleni von Haimb, vendar je temu nasprotoval Hans Jörg Hurnaß. Dne 29. avgusta 1600 je poslanec poročal, da je razvaljeno pokopališče za pašnik premajhno, poleg tega je še vedno ograjeno (*"staudach verwaxen"*), pa tudi bi bilo po njegovem skrajno zavrženo, če bi se na mestu, kjer so pokopani mnogi pobožni plemeniti možje in žene, odslej pasla živina.⁶⁰ Dosegel je, da so prodajo zaustavili in nadzor nad pokopališčem zaupali nekemu Wilhelmu Laisserju, ki je bil o zadevi odgovoren stanovom.

Škof Tomaž Hren in katoliška obnova v Slovenj Gradcu

Leta 1599 je bila ob nastopu ljubljanskega škofa Tomaža Hrena protireformacija že v polnem teku. Ker pa je bil s tem zaposlen predvsem na Kranjskem, se je sprva lahko le malo ukvarjal z rekatolizacijo svoje slovenjgraške župnije, vendar je skušal kasneje s pogostimi obiski mesta to nadoknaditi. In mirno lahko rečemo, da gre uspehe protireformacije v Slovenj Gradcu pripisati njegovim vztrajnim prizadevanjem. Čeprav je akcija Martina Brennerja navidez potekala brez težav in so meščani formalno preklicali svoje luteransko prepričanje, je bilo vendarle potrebno uporabiti silo in marsikoga prijeti. Dne 2. maja 1600 je plemič Jurij Schrattenbach posredoval pri škofu Hrenu, naj izpusti zaradi luteranske vere zaprtega slovenjgraškega krojača Hansa Pergerja, saj je zanj prosila žena, ki je ostala sama z majhnimi otroki.⁶¹ Dne 28. aprila istega leta je škof Hren svojemu slovenjgraškemu vikarju Andreju Tavčarju ukazal, naj le marljivo pazi na pojave krive vere, prav tako pa naj si prizadeva, da bo cerkev sv. Uršule na Plešivcu čim prej pripravljena za posvetitev. Škof je dopis vikarju zaključil s prijazno prošnjo: "Saluta omnes Slavigraecenses civiculos, maxime servos conversos et illis studia mea paterna denuntia".⁶² Cerkev na razglednem vrhu zadnjega obronka Karavank, ki dominira nad koroško-štajerskim svetom treh dolin ob rekah Meži, Mislinji in Dravi, so začeli graditi kmetje s pobočja Plešivca sami. Krivoverske razprtije dolinskih "purgarjev" so jih podžgale v nameri, da z lastnimi rokami in skromnim obrtniškim znanjem postavijo mogočno cerkev: v slavo vere dedov in čast božjo, v poduk potomcem. Nenavadna ideja je naletela na več kot dobrotljivo naklonjenost Tomaža

Hrena, ki je prav v trdnih gruntarjih z močnimi koreninami podedovanega izročila prednikov uvidel najmočnejšo oporo protireformacije. V kotanjo pod grebenom vrha, prav na črti nekdanje deželne meje med Štajersko in Koroško, so temelje cerkve vzdali že v sedemdesetih letih ter stavbo iz lomljenega kamnja, ki ga je tam vse polno, morda za silo in v manjših izmerah končali že po dobrem desetletju, ko se je v njej prvič oglasil še danes dobro ohranjeni bronasti zvon z letnico 1584. Ambicioznejša gradnja je stekla, ko je leta 1600 na poti od samostana v Dobrli vasi vrh prvič osebno obiskal škof Hren. Presenečen nad drznostjo kmečke trme, ki je na nedostopnem vrhu gradila "katedralo" in nepriizanesljiv do okornih gradbenih pomanjkljivosti, je pomagal narisati načrte, s katerimi so pospešeno dovršili zidavo, hkrati pa naročil izdelavo treh oltarjev, ki jih je že po dobrem letu dni, 18. avgusta 1602, posvetil.

Sporadične omembe preostankov protestantskih idej v Slovenj Gradcu se pojavljajo vse do konca drugega desetletja 17. stoletja. Tako je nadvojvoda Ferdinand leta 1604 generalnemu vikarju Andreju Tavčarju poslal spomenico, v kateri se je "obregnil" ob nekatoliške deželane.⁶³ Dne 18. decembra 1618 je škof Hren Tavčarju poslal dopis, v katerem omenja *"kryptoprotestante"* ter mu zaukazuje, da mora nemudoma sporočiti, če bi opazil kakršnekoli sumljive ali kriminalne dejavnosti.⁶⁴

Žapisi v kronikah katoliške strani so bržkone pristransko poročale, da so se v času protireformacije slovenjgraški meščani, ki so se še vedno nagibali k protestantizmu, a tega niso smeli pokazati, malo brigali za javno dobro in svoje državljanske dolžnosti. To lahko razberemo iz nekega poročila stanovom v Gradec v letu 1620. V nekem časopisnem članku brez označene datacije, ki se je ohranil v slovenjgraški župnijski kroniki, ga je povzel Hans Pirchegger:

"Sodna oblast v mestu se je slabo izvajala. Svetniki so naročali stranke ob sedmih, vendar niso prišle pred deveto ali deseto uro. Meščani se niso brigali za skupne zadeve, vsakdo je živel za svojo korist. Svetniki so si privoščili izgrede, prav tako mestni sodnik. Vsi po vrsti so veliki oderuhi, za plačilo so dajali potuho tihotapljenju volov, za prejemke in izdatke pa niso izdajali nobenih računov. Denar od davkov je zgineval, ob srečanjih so ga zapravljali za pijačo in jedačo. Skrbništvo so slabo opravljali. Ko so meščani kupovali, so uporabljali večjo merico (*"große Maß"*), ko pa so prodajali, so

⁶³ StLA, fond Stari trg pri Slovenj Gradcu, Specif., str. 233. *"Uncatholischen landleuth, wöliche in Windischgrätz heysser in bestandt genomben und ihr Divina zu hauß verrichten"*.

⁶⁴ NŠAL, ŠAL, fasc. 28/I – 10, 16. december 1618, Gradec. *"Ut ad omnes tui commissarios partes et angulos quam diligentissime advertas atque intendas, sicubi haereticorum conventicula fiant"*.

⁵⁹ FRA II/58 699 n. 920. Glej tudi: Mravljak, Slovenj Gradec, str. 36–37.

⁶⁰ FRA II/60, str. 33.

⁶¹ NŠAL, ŠAL, fasc. 28/I – 7.

⁶² Mravljak, Protestantizem v Slovenj Gradcu, str. 37.

Cerkev na Uršlji gori, najvišje ležeča koroška cerkev (1697 m), posvečena leta 1602 (foto Tomo Jeseničnik).

uporabljali ponarejene (manjše) merice in lažje uteži. Pravega reda ni bilo tudi pri peki kruha. Meščani se niso držali praznikov, niso prihajali k pridigam in slovesnim mašam, na postne dneve so jedli meso. Mestna vrata so slabo varovana in tako razmajana, da so življenjsko nevarna. Sredi trga stojijo štirje razbiti ("zerissene") pulti za meso, smrdljivi in nevarni za požar. Zraven stoji velika uta z mogočno streho. Tukaj v času sejma prodajajo trgovci s suknom, poleti pa meščani tukaj igrajo igre. Zaradi požarne varnosti bi jo morali prav tako odstraniti, kot tudi druge prodajne stojnice in razpadajoče kolibe na trgu pri cerkvi. Tako bi nastal lep, odprt prostor in kramarji od drugod bi v času sejma lahko tukaj svoje prodajne utice postavili. Meščani so smeti, pepel in vse vrste ostankov metali kar v jarek pred mestnimi vrati, kar je povzročalo grozen smrad ter bi lahko povzročilo epidemijo. Ta nered bi morali odpraviti deželno knežji komisarji. Za ta namen pa bi kot najprimernejša prišla v poštev vikar Andrej Tavčar in gospod Mihael Vokalič, župnik v bližnjem Šmartnu.⁶⁵

Pisec teh neprizanesljivih obtožb je položaj brez dvoma namenoma opisal v najbolj črnih barvah, kljub temu pa so bile razmere bržkone v resnici približno takšne. Prav gotovo sta morala svet in sodnik na to odgovoriti, njihovega poročila pa žal ne poznamo.

Oba cerkvena dostojanstvenika, Hren in njegov vikar Tavčar, sta si na Slovenjgraškem prizadevala za celovito duhovno reformo: podpirala sta gradnjo novih cerkva, Tavčar je pozidal novo impozantno poslopje starotrškega (slovenjgraškega) župnišča, zanj je delal tudi mojster Mihael Skobl, začetnik kasnejših pomembnih baročnih slikarskih delavnic v mestu. Poleg cerkve na Uršlji gori, ki še danes simbolizira zmagovalstvo katoliške prenovne na Koroškem, se je ohranilo tudi nekaj slikanih oltarnih podob, ki nedvoumno razodevajo idejo umetnosti kot pomembnega orodja verske obnove. Skoblova podoba Mistične zaroke sv. Katarine s stranskega oltarja v župnijski cerkvi sv. Elizabete v Slovenj Gradcu je tipičen primer protireformatskega oživiljanja tem, s katerimi je katoliška Cerkev postavljala vzore krščanskega življenja, zgledna prisposoba svetnične brezpogojne zavezanosti krščanstvu, ki se ni zlomilo niti pod pritiskom mučeništva, pa je v njeni brezmadežni zaobljubi Kristusu nastopala kot propagandni smerokaz na poti zbujanja (pravičnih) religioznih čustev.⁶⁶

Veliki škof obnove Tomaž Hren je mestni cerkvi sv. Elizabete Ogrske omogočil tudi nastanek lastnega pokopališča in cerkvenih matrik. S tem je praktično pridobila župnijsko funkcijo, vendar je vse do leta 1785 formalno ostala podružnica župnijske cerkve sv. Pankracija v Starem trgu.

⁶⁵ Pirchegger, Windischgraz und der Protestantismus.

⁶⁶ Fürst, Ikonografija sakralnega slikarstva 17. stoletja, str. 51.

Grb Andreja Tavčarja nad uvoznim portalom starotrškega (slovenjgraškega) župnišča in Tavčarjev grob († 1638) z epitafom v cerkvi sv. Pankracija na Gradu nad Slovenj Gradcem (foto Marko Košan).

Mihael Skobl: Mistična zaroka sv. Katarine, olje/platno, 1632, ž. c. sv. Elizabete v Slovenj Gradcu (foto Marko Košan).

Vsekakor je pasivni odpor slovenjgraških meščanov trajal do leta 1628 oziroma do zadnjega ultimata nadvojvode Ferdinanda, po katerem se je moralo plemstvo vrniti v katolištvo ali pa oditi iz dežele. Gaßbruck je gosposčino Slovenj Gradec prodal Hansu pl. Pfeilbergu, z njim pa so mesto zapustili tudi številni drugi plemiči in meščani.⁶⁷ S tem je bilo razburkano obdobje protestantizma in katoliške protireformacije v mestu ob Mislinji in na območju današnje Koroške tostran meje končano.

⁶⁷ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 170.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
 KAL – Kapiteljski arhiv Ljubljana
 ŠAL – Škofijski arhiv Ljubljana
 PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
 fond Josip Mravljak, sign. 1917100
 StLA – Steiermärkisches Landesarchiv
 fond Stari trg pri Slovenj Gradcu
 ŠAM – Škofijski arhiv Maribor
 fond Stari trg pri Slovenj Gradcu

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Albrecher, Anton; Amon, Karl: *Die landesfürstliche Visitation und Inquisition von 1528 in der Steiermark. Edition der Texte und Darstellung der Aussagen über die kirchlichen Zustände*. Graz : Historische Landeskommision für Steiermark, 1997 (Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 13).

Amon, Karl: Die Reformationszeit im Markte Aussee. *Siedlung, Wirtschaft und Kultur im Ostalpenraum, Festschrift zum 70. Geburtstag von Fritz Popelka*. Graz : Steiermärkisches Landesarchiv, 1960.

Benedik, Metod: Iz reformacije na Slovenskem v katoliško prenovu. *Zgodovina katoliške cerkve*. Celje : Mohorjeva družba, 1999.

Eder, Karl: Die landesfürstliche Visitation 1544/45 in der Steiermark. *Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, 15, Graz, 1955.

Fontes rerum Austriacarum II (FRA) – Diplomata et Acta. Wien : Institut für Österreichische Geschichtsforschung, 1849.

Fürst, Blaženka: Ikonografija sakralnega slikarstva 17. stoletja na Slovenskem. Slika kot vzgojno sredstvo in vizualna informacija. *Theatrum Vitae et Mortis Humanae. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 39–69.

Mravljak, Josip: Nekaj slovarskih in zgodovinskih drobtin iz starotrškega arhiva. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor, 1928, str. 82–83.

Mravljak, Josip: Protestantizem v Slovenj Gradcu. *Slovenj Gradec ob 700 letnici*. Slovenj Gradec : VI. Koroški festival, 1951, str. 29–39.

Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte*. Buchreihe der südostdeutschen Historischen Kommission, 10. del, München, 1962.

Pirchegger, Hans: *Windischgraz und der Protestantismus* (časopisni izrezek neugotovljenega izvora v slovenjgraški župnijski kroniki).

Simoniti, Primož: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana : Slovenska matica, 1979.

Skuk, Johann: *Die Geschichte der Pfarre Windischgraz*. Gradec : tipkopi disertacije, 1964.

Trubar, Primož: *Noviga testamenta pusledni dejl, uvod*, Tbinga, 1577.

Winkelman, Erich: *Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet. Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*, letnik 55, Gradec, 1934.

ZUSAMMENFASSUNG

Reformation und Gegenreformation in Slovenj Gradec (Windischgraz) (1527–1629)

Das Echo auf den öffentlichen Auftritt Luthers in Wittemberg und auf die umstürzlerischen Impulse aus dem Norden erreichte in einigen wenigen Jahren die Provinzmärkte und -städte in der steirisch-kärntnerischen Grenzregion des Meža-(Mieß)-, Drava-(Drau)- und Mislinja-(Mießling)-Tals. Vor allem die landesfürstliche Stadt Slovenj Gradec (Windischgraz) mit ihren regen Handelsbeziehungen zu Salzburg und Bayern und weiteren deutschen Ländern nahm die Reformbestrebungen vorbehaltlos an, ihre schnelle Verbreitung gehört zu den interessantesten Kapiteln der Pfarrgeschichte. Im Mittelpunkt der Frühreformation in Slovenj Gradec und in Kärnten stand der Pfarrherr Janž Zajc (Hans Has), der in einem ihm sonst wohlgesinnten Milieu des Stadtadels auf den heftigen Widerstand des Pfarrers Augustin Prygl stieß, eines berühmten Humanisten, jedoch hartnäckigen Anhängers der katholischen Sache, der es erwirkte, dass Has gefasst, nach Graz überführt und dort am 2. Dezember 1527 gehängt wurde. Dieses unerhörten Vorgangs gedenkt viel später sogar Primož Trubar in der Einleitung zum letzten Teil seines Neuen Testaments (1577).

Trotzdem verbreiteten sich protestantische Ideen in der Stadt auch nach der Inkorporation der Slovenj Gradecer Pfarre unmittelbar in das Bistum Ljubljana (Laibach) im Jahr 1533. Die Stadtherren mit den Geißbrack und Hurnuß an der Spitze beriefen in die Spitalkirche des Heiligen Geistes zunächst den Pfarrherrn Philipp Kaufmann, der nach Weisung Erzherzog Karls entlassen werden musste. Im Jahr 1586 berief man als Pfarrherr Stephan Kimmerling aus Augsburg, der sich großes Ansehen erwarb.

Dieser wurde von den Bürgern aus Slovenj Gradec und aus den umliegenden Märkten in Schutz genommen und an einem verborgenen Ort versteckt gehalten, auch in der Zeit, als ein echter Kreuzzug gegen ihn vom Vikar Sebastjan Vokalič unternommen wurde, dessen inständige an Bischof Janez Tavčar gerichtete Beschwerden ohne schwerwiegende Folgen blieben. Den Slovenj Gradecer Lutheranern gelang es im Jahr 1595 mit finanzieller Unterstützung der Landstände sogar einen eigenen Friedhof und eine eigene Kapelle zu errichten. Umso schärfer ging im Jahr 1596 Erzherzog Ferdinand gegen sie vor. Sein Befehl, Kimmerling bei erster Gelegenheit zu fassen und zu überführen, wurde von Bischof Janez Tavčar selbst nach Slovenj Gradec überbracht. Ein viel schwerer Schlag wurde den dortigen Protestanten erst durch eine Sonderkommission versetzt, die vom Sekkauer Bischof

Martin Brenner angeführt wurde. In Begleitung von Soldaten wurden die Bürger dermaßen eingeschüchtert, dass sie sich widerstandslos unterwarfen und schworen, zum Katholizismus zurückzukehren. Dennoch wurden Luthers Lehren auch durch diese anscheinend wirkungsvolle Aktion nicht ausgemerzt. Eine größere Wirkung erzielte Bischof Tomaž Hren, der nach 1600 mehrmals in der Stadt weilte. Er übernahm das Patronat über den Bau der Kirche auf der Uršlja gora, die er als Symbol des katholischen Glaubens in diesem Gebiet im Jahr 1602 einweihte. Sein Vikar Andrej Tavčar setzte das Rekatholisierungsprogramm wirkungsvoll um. Ein Ultimatum Erzherzog Ferdinands befolgend verkaufte Gaißruck im Jahr 1629 die Herrschaft Slovenj Gradec. Mit ihm verließen auch zahlreiche Adelige und Bürger die Stradt, womit das bewegte Zeitalter des Protestantismus zu Ende war.